

La Vall de Medel

Autor(en): **Venzin, Gioh. Benedetg**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **37 (1923)**

PDF erstellt am: **06.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-195986>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

LA VALL DE MEDEL

DA PLEVON GIOH. BENEDETG VENZIN.

I. Introducziun.

Tgi ha bein buc udiu enzitzei da Medel? Con bia ston bein quels paupers, plagai habitonts star or, ils quals lavuran dalla damaun marvegl entochen la sera tard cun tutta activitat per igl aschi fadigiis paun quotidian? Sco mintga tiara, ge mintga cantun ha siu liug, cul qual ins ha siu divertiment de cudizar, aschia di ins era si sias stuccas e sgnoccas dils Medelins, sco fuss ei cheu mo gleut noncivilisada stend sil pei della tupadat ed ins vul far vegnir tutta tupadat ord questa pintga vall. Ins tegn la glent de quella vall mo per gnucs e tups ils quals las chassen metter mintg'asen en in sac ne manar mintga lapi per il mund entuorn cun in suphet enta cu liez. Mo il ver Medelin ei loschs sin sia biala ruaseivla vall, el enconuscha de guder quella en sia vera rihezia e lai schulitgar quels ch'ei pli tups ch'il Medelin. El tratga tier sasez: „Ti mo di: quei po esser in da Medel, mo eis tez pli tups, che quel, che Ti dias.“ Forsa sai era dar, ch'el survegn persuerter ina bunamana, sco l'auter dal qual ei vegn detg, che curch'el seigi staus ditg molestaus sur della tupadat anteriura da Medel, hagi sunau il bombardun davos las ureglias culs plaids: „In gna fievan ei uschè, ed uss uschè!“

Per talas tschaguolas far il viadi per la tiara si e giu, quei fa nagin don, il Medelin stat ruaseivels ed ei ventireivels en siu pintga vall, ri els pugns e di: „Pera larogna e fai, ei tegn schon, nus restein per quei Medelins vinavon.“

Medel! danunder po quei plaid bein darivar? Jeu sun nagin filolog, mo crei che queb darivi da „Vallis medels“ la vall miez, stend denter duas dells valladas grondas dil Grischun, denter

quelle dil Rhein-sura e quelle die Rhein-sut e senummond ge l'aua traversond quella vall, „il Rhein-miez. Pia sas ti, miu car lectur, nua Medel sesanfla. Nus stuein encurir ella denter il Rhein-sura ed il Rhein-sut. Nus lein suondar il curs dil Rhein-sura e nus stuein buce persecuitar quel ditg da sia fontauna sia tgina engin, che nus entupein dasper Muster a Fontanivas in'aua seunenta cul bab Rhein, la quala vegn battigiada „Rhein-miez“. Cheu stein nus pia sin la sava della vall numnada „Vall Medel“. Igl ei, aschilunsch sco'gl egl po tscharner ina stretga greppusa valetta, tras la quala la furiosa aua sefulscha, ramurond, sestrubigiond e sgimond, aschia, ch'ins podess crer, en siu interiur sappi nagin esser human respirar e viver. Pia en quella salvadia, montognusa vall, sco gia Lemnius numna en siu siatavel cant della Rhaeteis „montana Marte Medele“, il pievel montognus de Medel, volein nus intrar.

II. Denter pezzas e montognas salvadias.

La valle Medel s'estenda naven della Saissa entochen tier il Lucmagn en ina lunghezia de circa 5 uras. L'intrada formes cha l'interessanta, magnifica, pitoresca Saissa. Dretg e seniester, circh'in'ura extensiun, greppa aulta surcaschida da pigns e cagliaio, bauld pendent, bauld formonta bauns e planatschs, aschia ch'igl egl vesa nuot auter, che sura il blau horizont e sut la sgarschur della natira, permiez la quala il Rhein-miez sederscha formond pliras bialas cascadas.

Passai la Saissa e tut auter aspect. Strusch arrivai sin l'emprema pun crapp dil Rhein-miez e la vall seslargia avon nos egl en ina veramein romantica vesta. Enturada vegn la vall d'entgins roms d'aultas impossantas montognas mond ord la cadeina dell'Adula. Plirs de quels pézs ein surcarschi tochecksum cun in verd teppi dellas pli variusas jarvas e bialas flurs, auters muossan ina blutta tschema surtratga da gera e tiara sbalunusa, puspei auters ein encoronai da glatschers e neiv perpetna.

Per miez la vall percorra en furiosa prescha sc'in fil d'argent ramurond, spimond e fermond variusas pintgas e grondas cascadas, formond tscheu e leu zun profundas buolas, il Rhein-miez. Sia direcziun ei da miezdi encunter mesanotg. Sia tgina, ne fontauna sesanfla en la vall Cadalin.

Quei ei ina vall salvadia, greppusa, bunamein senza carschientscha d'jarvas. Plirs nalets vegnents dal glatscher formeschan cheu in laghet, il Lacotgir 2453 m. Entuorn quel stattan aunc enzaconts puozs, ed il laghet, bunamein mai sgar-glentaus, numnaus Dim, aunc pli ault situauns ch'il Lagstgir. Las auas, mond ord quels laghets e puorzs, seunes chan en in tierz laghet empau pli grond numnaus Insla ne Lisero 2344 m. Quei ei igl origin, dil Rhein-miez. Curdono sur in ault grepp giu formesch'el ina biala cascada. Grad dadens igl hospizi de sontga Maria seunescha el cun in ualet vegnend giud las spundas dil Scopi dasper la crusch. Dador igl hospiz cuorr'encunter al bab ina feglia, l'aua della Rontaduire, vegnenta ord il Lai-blau. Plinengiu dasper l'alp Stegia pren el si l'aua della Vatgira, en l'alp sogn Gagl quella de Davos glitschers e de Garanetsch. Havend formau ina grondiusa cascada seunescha cun el in'aua pli gronda a Perdatsch, vegnenta ord ina vall laterala de vart dretga, la vall Cristallina.

Quella aua vegn numnada il Rhein de Cristallina, él qual nescha sil glatscher de Cristallina. Tochen encheu senumna l'aua traversonta la vall Medel buca Rhein, mobein Froda, per ussa a Perdatsch pren ella il num Rhein-miez.

Strusch in quart ura pliengiu e nus stein avon ina dellas pli bialas pitorescas e grondiusas cascadas, „Fimatsch“ numnada. Dal stradun anora po ins buc ver ella, mo in fimar e ramurar en fracass dell'aua fa parer sco fuss l'entira profunda ruosna en fiuc e flomma ed atira il passant sin ina senda pli datier de quella. Unda sin unda croda cheu cun fracass giu el profund priel e sprizond egl ault, furmesch'ella dis de solegl in stupent bi artg. Arrivai tochen dadens il vitget Fuorns observein nus puspei in'aua a sefuritgond tut en presch tras caglias e gondas giudo. Igl ei quei il Rhein de Fuorns vegnend dal glatscher della Puzetta.

Tochen a Curaglia pren il Rhein-miez si naginas autras pli grondas auas. Leu da vart dretg dil vitg Curaglia sesarv'ina secunda vall laterala, la vall de Plattas. Tras quella traversa il Rhein de Plattas prendend sia entschatta sil glatscher de Medel.

Nus prendein l'entschatta culs roms de montognas circumdents la vall Medel e zvar oragjudem la vall, da vart dretg. Sco costa dell'alp Soliva formes cha l'extendida Garvera 2370 m.

sur mar. Dacheu anora ha ins biala survista della cadeina dil Tödi. Era dominesch'igl egl cheu ina gronda part della Cadi. Nus passein sur il dies dell'alp Soliva si encunter il Muraun. Da Medel meina in pass sur l'alp Soliva vi en la vall Sumvitg, tier il bogn Tenigia. Il Muraun observaus da Curaglia anora ha la fuorma conica. Sia altezia ei 2899 m. Pervia della biala survista ch'ins gauda da quel anora, sa ins numnar el „Il Rigi della Cadi“. El ei buca grevs de montar e vegn frequentaus da bia jasters il temps de stad.

Denter il péz Muraun ed il péz Cazirauns stat la Furclavalesa 2600 m. In lev pass manond vi en la vall Sumvitg.

Il péz Cazirauns, pli bauld numnaus „péz Valesa“ 2929 m. Denter il péz Cazirauns ed il péz la Tuor, sesanfla la Furcladentercorns 2822 m. Cheu meina il pass empau stentus e difficultus dalla vall de Plattas vi en la vall Sumvitg.

Il Culmet 2617 m. Il péz Rentiert 2759 m ei in cuolm surtratgs mo tscheu e leu da tschespet cun verd pastg, mussond il pli mo il blut crapp. Dasper quel sesaulza il péz Stavelatsch cun sias duas cornas en in'altezia de 2900 m. Aunc pli ault sestenda si el blau azur la tschema dil péz Senteri 2952 m. Quel ei il pli ault cuolm dellas montognas de Lavaz.

Ina sbassada formesch'il Denter-corns, ch'ei il spitg unend il péz Caschleglia cul péz Senteri. Quei spitg ei formaus ord duas cornas, la Tuor-dentercorns ed il péz Miez 2822 m.

Grondius ed imposant stat avon nus il péz Caschleglia cun sias duas tuors sealzontas si encunter tschiel 2937 m. Pli bauld vegneva quel numnaus péz Lavaz. Ina buna dimora per ils camutschs. In bi panorama da quei péz, anflein nus a Muster el portal digl hotel Desertina, in'ovra tigliad'ord lenn dal renomau catschadur Vigeli Pally. Quei rom de Montognas vegn numnaus la gruppa de Lavaz. In outra buca meus interessanta gruppa montagnarda ei quella della Gaglinera.

Quell'ei formada dal péz Draus 3099 m cun ina stupenta survista. Unius cun quel ei il péz Gaglinera 3166 m. Quei péz dat il num alla gruppa. Il péz Vial ei il pli ault en quella gruppa 3166 m, veseivels sco piramida denter Rabius e Sumvitg. Leu vegn el numnaus en general péz Miezdi.

Seformond ord treis pézs tschentai in davos lauter stat avon nus il péz Vagliuz 3017 m.

Il pèz Greina porsch'in passagi ord la vall Sumvitg vi a Campo-Giraun el Tessin.

Naven dal pèz Vial arriv'ins en 20 minutas sin la tschema della Greina 3145 m. Dasper la Greina sesaulz' il pèz Plauncassterleigls 2962, aschia numnaus, vegnend il pli mo pasculaus da cauras. La fin de quella gruppа formesch' il pèz Tèni 2786 m seclinond fetg encunter la vall Tenigia.

La gruppа de Medel. Quell'entscheiva cun la furcla de Lavaz 2509 m, nua ch'ina tegia clubista stat, e formesch'in passagi dalla vall da Plattas vi en la vall de Lavaz. La furcla de Lavaz ei ina siala denter il pèz Caschleglia ad il Filliung 3084 m. Quella siala ei il pli cuvretga da neiv, surtut da vart septentrionala entiras tendas neiv.

Dacheu anora arrivein nus el Refugi de — camutschs 2922 m. Quei ei in'insla consistenta ord treis cornas enamiez il glatscher. Quei plaz vegn numnaus aschia, prendend ils camutschs il pli cheu refugi avon lur inimitgs. Sisu suond' il Camadrapass 3045 m, ch'ei buc in ver pass, mo numnaus aschia dals emprems passants. Quel schai da vart occidentala dil pèz Medel.

Il retg dellas montognas medelinas ei il pèz Medel 3203 m. El sa vegnir contonschius da treis varts anora, u dalla Puzetta ne dal glatscher de Medel ne da quel de Lavaz anora.

Unius cul pèz Medel stat il pèz Camadra 3175 m. Denter il pèz Camadra ed il pèz Uffiern stat la Furcla-sura 3100 m, in lev passagi naven dal glatscher de Medel vi en la vall Uffiern. Il pèz Uffiern ei formaus da dus corns. Denter quels dus corns sestenda lunsch viden il glatscher de Medel. Denter il pèz Uffiern e pèz Cristallina schai la Furcla-cristallina, mademamein in passagi dal glatscher de Medel, vi en la vall Uffiern.

Il pèz Cristallina ei formaus ord dus corns. Il septentrional-occidental ei vegnius ascendius da pader Placi Spescha e vegn numnaus la Puzetta 3050 e lauter il pèz Starlera 2714 m.

La Mutta 2324 m grad all'intrada della vall Cristallina da vart seniastra. Ina scaletta meina naven dall' alp Puzetta vi sil fil dil cuolm baghegiada dals pisturs talians per rivar leu cun la biestga sin pasculaziun.

Las stagias de Plattas ein ina cua 'ne ala sestendentia naven dellas Tuors dil glatscher della Puzetta tochen ora sur Curaglia. Quella gruppа de montognas sparta la vall laterala de Plattas

dalla val principala. Il péz sur Curaglia vegn numnaus Crap-Stagias 1948 m.

In auter péz ei il péz Ault 2477 m. Sisum quel ei eregiu in um crap. La furcla Davos-la-buora ei in lev pass manond naven della alp Puzetta vi en l'alp de Plattas 2285 m. Il péz Buora 2650 m ei ina remarcabla colona de crap. Il péz Miezglatscher 2936 m ei unius cul péz Buora. Sisu suondan las Crunas sestendent naven dell'alp sura della Puzetta entochen tier il spitg 2792 m. Denter las Crunas ed il péz Siala 3050 m ei la furca dellas Crunas, ina largia siala. Il péz Siala ei pleins corns e guilas d'in crap alv.

La Siala 2980 m denter il péz Siala e péz Placidus a Spescha ei in lev passagi, mo buc aschi levs sco la furca dellas Crunas. Il péz Placidus a Spescha 3050 m ei formaus da dus corns e consistent da crappa grulla-sbalunusa. La furcla Puzetta 3000 m denter il péz Cristallina e péz Placidus a Spescha meina naven dal glatscher de Medel vi sin quel dellas Crunas.

In rom della cadeina dell'Adula sestenda naven dil péz Uffiern vi sur il glatscher de Cristallina encunter il Scopi 3200 m. Quei péz formescha ina biala piramida. Sisum ei il péz privaus da tut pastg e surtratgs da plattas blauas e savens aunc da neiv. La vesta ch'el porscha ei magnifica, sur las alps grischunas, sco sur las montognas dil Tessin, Valleis e Bern ora. Dis clars po igl egl observar da quel anora il Montblanc. In um crap cun massa nums zuppai en quel di ch'el seigi fretg frequentaus.

Davos il Scopi sesaulz' il péz Vallatschas, il qual ins vesa a Muster anora e che survescha sco profet dell'aura. In bratsch de quella gruppa sestenda dal péz Garviel vido encunter l'intrada della vall Cristallina da vart dretg el péz Curvet.

Ina gruppa de montognas denter Tujetsch e Medel sestenda naven da Stagias 1632 m viden encunter il Lucmagn. Pézs de quella gruppa ein il péz Pazola 2582 m, il péz Puzas 2737 m, che vegn era numnaus péz Ault. Il péz Garanetsch 3043 m. Il péz Tgern, il péz Davosglatschers, il péz Vatgira e Rontadaira 3019 m. Il péz Lai-blau 2950 m cun il bi laghet Lai-blau e ses imposants glatschers davostier. La vall Cadelin cun la fontauna dil Rhein-miez separada dalla Piora tras aulta greppa. La vall de Tiarms meina da sontga Maria vi sin la Piora. In pass manond naven da Medel vi el Tessin a Airolo. Dasper

la Piora ei il pass dell' Uomo 2212 m. Dacheu anora arrivein nus giu sil Lucmagn.

Havend surdau in'egliada vi sin las differentas gruppas de montognas sestendentas ora sin tuts mauns e tschinclontas en la vall Medel sco tonts fermes rempars; havend discret las differentas auas fagentas lur curs quotidian e nocturn sut ramur e fracass sur spundas e greppas giu, tras valls e caglioms, volein nus surdar attenziun alla formaziun e substanzia dil terren.

Medel posseda bials praus e stupentas pastiras, mo ha aunc la pli gronda part dil terren, ch'ei nunfritgeivels, essend formaus da greppa, glatschers, neiv perpetna ne da gravera. In tratsch brin-ner, che fa ora ina gronda part dil terren funsil ei fetg fritgeivels. Meins fritgeivels e pli secs ei il terren darschelun, ch'ei ora d'enflar tscheu e leu. In auter terren fetg smulus e sbalunus ei quel dellas plattas blauas, veseivels dadens il vitg de Curaglia encunter Plattas e dadens Mutschnengia. Lu anflein nus aunc en enqual liug in terren de caltschina e gep sco sin la Crusch dasper il Lucmagn.

A risguard la formaziun de crap savein nus parter en la vall Medel en pliras zonas.

Ina zona ei quella de protoghin, in crap, il qual ha gronda semegladetgna cun granit, vegn era numnaus granit dellas alps. Ina tala zona anflein nus en la vall Medel naven dell' alp Stgegia entochen Acla-Perdatsch en ina dimensiun de 5 km. Ella sesaulza da vart occidentala dil péz Garanetsch entochen circa 2700 m, traversescha cun plattas perpenticularas tras la prolongaziun septentrionala dil Scopi vi sur la furca de Lavaz atras la vall Lavaz entochen entadem la vall Sumvitg, nua ch'il protoghin ei formaus de majestus tagliuns giatschials e transulcaus dals gronds preuls d'evulsiun.

Sin la furca de Lavaz tucan egls de gneis, ils quals van pli e pli vi en protoghin senza exacta confinaziun cun las plattas meridionalas.

In'otra zona ei quella dil granit cristallin, la quala sestenda ensemen cun quella pil protoghin encunter damaun. Ella formescha ina linsa da 13—14 km lunghezia. La zona de quei crap ei pli lad arondonisada encunter sera, ferton ch'ella va ora encunter damaun en gita cugnada. En la vall Cristallina ed il profil atras il péz Cristallina 3128 m (il spitg 3175 m schai

el gneis meridional) acquist'ella la pli gronda ladezia 2500 m. Dasper il glatscher de Lavaz masir'ella mo 1300 m e da vart septentrionala dil péz Vial en sia fin orientala ei il granit cristallina totalmein enturaus da proteghin.

Ina zona de gneis meridional pren en plaz sin la pendenza orientala dil Scopi e confinescha el fons della vall Cristallina septentrionala direct cul granit cristallin. Sisum il péz Medel setschenta denter en ina zona sericita amfibolica (in gneis de color verda terlichonts sco seida, numnaus crap gelgia) la la quala separescha encunter damaun pli il cor dil granit dal gneis en pendas e stremas. En la vall Uffiern crodan las stremas de gneis en da part septentrionala. En la vall Camadra stattan ellas bunamein perpendicular. Majestusas plattas tut perpendicularas accompognan ellas concordand l'aveina de dolomit en la vall dil pass Greina da vart septentrionala, ferton che da vart meridionala observein nus las plattas blauas grischunas. La zona formescha il spitg dil péz Cavel e secontinuescha da vart septentrionala della vall Cavel vi sil spitg Greina, nua ch'ella finescha zugliond en totalmein il cor granit en la profunditat.

Ina zona amfibolica sesanfla sil péz Uffiern, aunc per pli gronda part sil spitg dil péz Medel, denter il granit cristallin ed il gneis sdremau meridional. Daleu anora setila ella tras il fil dil glatscher de Lavaz vi sil spitg dil péz Valdraus, va atras il cantun septentrional dil péz Vial, il qual consista per pli gronda part dil gneis sdremau dil terren della Greina, e traversescha la vall Sumvitg, grad leu nua ch'ella seunescha cul vegl terren della Greina.

Ina zona de gneis septentrionala, da madema fuorma 2 km ladasepusa da vart septentrionala encunter il proteghin cun perdominonta teissa ruina meridionala. Quell'ei componida da plattas blauas cun en argent-giat, tscheu e leu cun granit. Davos la baselgia de Platta dat ei plattas brinas cun argent-giat; dasper l'alp Plattas 2796 bauns de quarz cun gronds fegls d'argent-giat; cali en la vall Sumvitg sil péz Miezd; el montar l'alp Lavaz sil péz Rentiert.

In fenomen curdents si en quella zona ei in imposant complex de massivs, sdremai amfibolits, savens era numerus amfibolits, ils quals penetraì da numdumbreivels pigns reflu e

stortas discordantas la caussa principala dil gneis della cadeina dil Senteri sesan culai sil tgau dellas rietschas. Quels amfilobits sesan sc'ina capetscha sin il tgau dellas rietschas ulivadas giu e sils tgaus della greppa blaua de gneis. Il spitg dil péz Caschleglia, péz Cazirauns, Stavelatsch ein formai da tals amfilobits. Mo il péz Rentiert buca pli.

Ina zona septentrionala de sericit seunescha en la part septentrionala cun la zona de gneis septentrional. Da vart meridionala da Curaglia ei gneis de sericit verd. Il péz Muraun consista per pli gronda part ord gneis-sericit clar.

Medel ei ina reha fortauna de cristallas. Surtut ei la vall Cristallina reha en cristallas. Il Scopi surdat bialas cristallas nerass sco era petrificaziun (formaziun de amfibis e jarvas el crap, pesch de tenta, Tintenfisch). Era marmor tgetschen ei de catar dasper Curaglia.

Quei ch'appartegn la flora, dat ei paucas valladas dil Grischun ch'ei aschi rehas en flurs sco la vall de Medel. Voler numnar si tuttas e cunzuns las jarvas medicinalias, manass memia ala liunga e duvrass in agen herbari.

In bi ornament dellas alps ei il meins de zercladur e fenadur la flur striauna, che surtrai entiras spundas e crests. Era observein nus sin las teissas spundas dil Scopi en grond diember la niebla steil' alpina, la quala ornescha bugen la capiala dil giuven medelin.

Bials uauls de pegns e larischs orneschan cun lur verd vistgiu dretg e seniester la vallada. Denton vegnan quels beinduras malamein starschanai dallas lavinas precipitontas giud ils aults. Las regiuns alpinas vegnan ornadas dal tschercau schiember, il qual paradescha cheu sin la pli aulta greppa e dat in bi lenn per mobillas. Il coc dellas miscalgias schiember delectescha la gulla dils buobs, il quals rimnan quellas en massa.

Pummera de fretg, sco maler, pিরer ein rars. A Curaglia orneschan enzaconts paucs ils curtins. La criua aria alpina lai buc prosperar quels cheu. Mo in'otra caglia de fretg surtrai entiras spundas e vallas, ils izuns, il quals vegnan encuri diligentamein dals mauns d'affons e femnas e dattan in gustus saun mèl. Era savess ei vegnir entras aunc encurir quei fretg pli stediamein tratg biars daners ordlunder. Sur dils products della cultivaziun pli tard.

III. Vias e pass.

Dapi 1875 mein'in stradun naven da Muster atras la vall Medel sur il Lucmagn vi el Tessin a Luorscha (Olivone). Naven da Muster sesbass' il stradun fetg tochen tier la pun de Fontanivas, nua ch'el sesaulza puspei. Interessant ei siu conduct atras la Saissa. Cheu passa el atras 11 tunels, pli gronds e pli pigns. Quei tschancun via ei fetg prigulus pervia de crappa ruclonta giu, surtut dis de plievia, ed igl unviern pervia dellas lavinas. Il fundament ei pauc stabels ed ha caschunau gronds cuosts al cantun, quei che fuss buc stau il cass, fuss la via vegnida baghigiada sco ei era prevediu igl'emprem, sur Mompe-Medel. Avon l'intrada egl'emprem dils gronds tunels, observ' il viandont, surdond, sia egl'iada giu en la profunditat ina majestusa cascada. Dat el l'égliada el madem liug egl' ault, observ' el sur l'intrada ina gronda ruosna, il tunel faliu, essend al'entschatta vegnin furau memia ad ault.

Passaus quei tunel sesarva la vall della Zagrenda, serrad'en da starmentusas preits crap, laventont si tema e sgarschur. Mirond sur la pun giu el bass ves'ins ina gronda buola, en la quala la zagrenda duei esser vegnida fretga, sco la detga di e dacheu il grir e burlir da quella durond la notg. Temps da notg ei quei passagi sur la pun fetg prigulus e drova grond'atzenziun. Avon onns ei signur scolast Martin Pally de Platta ruclus temps da notg sur quella giu en la profunditat della buola e mai vegnius enflaus pli. Il secund tunel grond ei pli liungs e pli stgirs. Ina liunga fanestra furada ord la greppa enamiez quel, per dar empau glisch, meina grad ora sur la cascada. Havent bandunau ils tunels observ' il viandont da vart dretga dil Rhein, las restonzas d'ina anteriura via de sauma. Quell'ei vegnida baghigiada sin instradar da Giachen Rest Casanova sco mistral e capitani ensemen cun mistral Balzer Demont de Trun. La convenziun dils interprendiders della via en la vall de Medel cun las vischnaucas della Cadi 1794 ei stada: Eì duei vegnir mess neu ina via de passar cun car e bovs. Il cumin duei tschentar si in dazi sin tuts tgi de passa per quella via, sin jasters e dumiasstis e quei per aschiditg sco tscheins e capital spendi ei refendius. Il dazi per in cavagl de sauma 2 baz; per in cavagl de scala 6 krizers, per tiers manedels 1 krizer; per persunnas e pei 1 bluzer. Essend la via pagada giu po il cumin

metter giu ne salvar quei dretg. Tgi de vul buca pagar quei dazi tschentaus si, sa ir sin la via veglia. Anno 1794 ils 24 de Fanadur ei il veder vegnius annulaus ed approbau il niev.

1. Per ina persunna e pei bl. 1. ton per ir, sco enten igl regard deigi vegnir pagau, resalvond gleut de nies cumin, che massan buc or sur nies territori, quels duein pagar mo en igl ir ne en il returnar, e quei bl. 1
2. Per tiers manedels ton per igl ir sa per il returnar deigi vegnir pagau per tier kr. 21, quei ei entelg in de tuttas sorts tiels manedels.
3. Per biestga d'armal, bovs e gianetschas per tgau bl. 4.
4. Per mutgs e mugias, per tgau bl. 3.
5. Per vadials, per tgau bl. 2.
6. Per cavals de sauma, cargai, per mintga cavagl bz. 3.
7. Per cavals de siala, de bast vids, per mintga cavagl kr. 6.
8. Per mintga sauma che va atras, vegnend manada ne portada duei vegnir pagau bz. 3.
9. Per tiers salvadis, per in uors, luf ne camél kr. 1.
10. Per ina schemia, ne d'otra sort tiers salvadis, per mintgin bz. 3.
11. Per méls ed asens cargai, per mintgin bz. 3.
12. Per méls vids ed asens vids, per mintgin kr. 6.
13. Per in car cun in per bovs bz. 3.
14. Per in car de stadal bz. 2.
15. Per ina schliusa a pèr bz. 2¹/₂
16. Per ina schliusa de stadal bz. 1¹/₂

In fede

Rest Lorenz Lucas Cavegn,
Landschreiber.

Pli detagliau sa ins mirar suenter quei en la lavur de signur advocat e mistral Pieder Vinzens dellas annalas 1893. Signur Duitg Baletta de Breil raquenta en sias anecdotes digl onn 1795: Il 30 de September sun jeu staus a Sumvitg essend fatg messas per igl aug mistral Lombriser a quella sera ius a Muster a maner, essend gl'auter di la fiera; manius tier scarvon Bundi. L'otra damaun ius en e mirau la via nova fatga digl Uffiern, ch'in saveva ir cun s. tr. biestga — ei ina biala pun ed enzitgei bi de mirar, co ei era luvrau e siglentau ord la felsa. Admirabla

ei quella via cert, ed ins sa strusch capir, co ella hagi saviu exister sin tala pendent greppa. Era par ella, sco in per restonzas muossan aunc si, stada stagn graischla per passar cun mandiras, surtut a pèr.

Naven dils tunels pren la via la direcziun da vart dretga e sesaulza en enzauntas storschas si Curaglia. Da leu naven va ella pli en grada lingia tochen a Perdatsch, nua ch'ella sesaulza suenter haver fatg in carun viden della vall Cristallina si encunter s. Gions.

Da cheu naven entochen Stgegia va il stradun puspei en ualti grada direcziun senza sealzar fatg. Dadens Stgegia semeina el puspei da vart seniastra sealzond adina pli fetg per lu dadens igl hospezi de S. Maria puspei sedireger da vart dretga si encunter il Lucmagn. Leu sin la Crusch stattan ils confins denter il Grischun ed il Tessin. Daleu naven ses bass'el adina pli e pli giu atras Casatscha Acquacalda, il Zein e Campiero tochen Luorscha formond aunc avon arrivar leu enzaconts magnifics caruns.

Vul il viandont arrivar pli spert en la vall Tujetsch, che cun serendèr a Muster e daleu naven sil stradun, sche sa el far quei mond il pass Stagias vi. Quel meina naven da Curaglia giu sur la veglia pun romana vi si atras il hof Mutschnengia sur Stagias vi. Naven dil fil de Stagias tochen enagiu ils cuolms de Cavorgia ei buna via d'uaul per stilar. Passaus ils hofs Cavorgia e Surrhein arriva il viandont sur la pun vi si Sedrun il capoliug de Tujetsch. Naven da Curaglia meina mademnamein in pass si atras Soliva sur l'alp Soliva vi e giu tras l'alp Naustgel el bogn Tenigia.

In auter pass ei quel dils Laghets il qual meina dalla vall Cristallina vi en la vall Campo a Campogirone ed Olivone. Per far quei pass sto il viandont untgir giu a Perdatsch il stradun dil Lucmagn ed ir della vall Cristallina en tochen las Pallius. Leu mein'ina senda da spuretgas spundas si atras la vall Uffiern. Ina vall veramein salvadia d'in horrent aspect. L'uaa digl ual seslueta cheu atras ina profunda stretga canal formada d'aulta greppa, la quala lai gnanc observar il letg digl ual, il qual formescha ina aulta cascada grad all'entschatta della vall Uffiern. Cheu stat la davosa tegia d'alp. Tras reufflas mein' il pass il viandont si egl ault tier in laghet (Ils Laiets) 2308 m. Tschien

meters presapauc pliensi ei! in auter laghet, il qual tarmetta sia aua en la vall Campo. Nus stein sin intschess tessines ed arri-vein persecitau quell'aua a Campogerone ed a Olivone.

In auter pass gia numnaus ei quel della Piora. Naven digl hospezi de S. Maria va ins suenter il Rhein-miez si atras la vall de Tiarms. Ins arriva sil spitg digl Uomo e descenda giul Plaun de pors e cuort sisu dasper la fontauna S. Carli.

Fatg in refrestg pass'ins giu atras las alps della Piora dasper il lag de Cadagno. Salidada la caplutta de S. Carli sesbassa ins per 100 m. giu tier il lag Ritom. Sisú pass'ins atras il vitg Altanca giu a Piota el Tessin. Naven d'Altanca sa ins era ir sil niev stradun ad Ariel (Ariolo).

Auters pli pigns pass ein quel della Furca de Plattas manond dalla Puzetta sur Davos las buoras vi en l'alp de Plattas e quel de Lavaz manond dal'alp Plattas vi en l'alp Lavaz, da leu giu atras Vagliuz ora en la vall Sumvitg.

Avon ch'il stradun vegni baghigliaus da Muster e Medel, manava ina via naven da Muster sur Mompe-Medel a Medel. Quella via mava dasper la caplutta de S. Gada ora, giu sur la pun sontga Gada e si atras Mompe-Medel. Daleu naven sede-rigev'ella sur Vargera viden dasper in caplut ora a Mutschnengia. Dacheu naven sesbassav'ella giu tier il Rhein. Formond ina pun crap sealzava ella si a Platta. Daleu naven prendev'ella la direenziun atras ils vitgs de S. Roc e Fuorns si sur il Lucmagn vi. Quella via duei esser stada baghigiada dals Romans. El 7. ed 8. tschentaner ein armadas dils Francs passadas il Lucmagn encunter ils Longobards. Restanzas de quella via ein aunc dadens Platta atras las Plattaschas egl aul de Perdatsch e dadens S. Gions atras las Pardialas. Era la pun crap sut Curaglia, aunc adina numnada pun romana, dat perdetga della fundaziun tras ils Romans. Cu e tras qual imperatur roman ella seigi vegnida baghigiada saveins nus buc. Mo cert sei, ch'ils Romans fagevan gia els emprems temps diever dil pass Lucmagn per arrivar cun lur armadas en la Rhetia. Il num Lucmagn vegn fetg probabel da lucus, uaul, magnus grond, uaul grond. Ils Romans encurevan bugen si plaz els uauls sils aults dils cuolms per unfir leu en certs temps, surtut il temps della viulta dil solegl, a lur idols Cheutier er il Lucmagn fetg addataus, mussond aunc ussa in bi uaul de schiembers e tieua. Ina gada er' il Lucmagn selva

rojala dils regenters germans. Il num sa era vegnir prius da Lucumo, in manader dils invasonts Etruscians, ils quals han occupau la Rhetia. Essend quei Lucumo in magnat e in sacerdot, sche havein nus tonpli motiv de supponer ch'il Lucmagn er' in liug elegiu dals Romans per portar unfrendas a lur dieus.

Davos Caschatscha davart seniastra dell'aua ei ina fontauna naschent'ord sut in grep de dolomit, la quala dat l'entschatta al Blegno. Il Lucmagn ei da vart tessinesa formaus da gneis e granit, mo a Caschatscha semida sia construcziun en crappa de caltschina (dolomit) e spat sco ton grischun ed ardesia terlichonta. Sin la Frina cav'ins in fin gep. Il Lucmagn ei quasi adina viaggiabels. Per car ei il stradun denton mo aviarts naven da miez-Zercladur entochen miez September. En quei temps cursescha la posta ina gada a di da Muster a Luorscha. Avon onns er' il hospezi a S. Maria adina aviarts il temps de unviern. Ussa ei quei deplorablamein buc il cass; mo duess esser per refugi da bein enqual viandont. Da schliat'aura ne da suffel igl unviern ei il Lucmagn buca recommondeivels de passar, ferton che d'alters tenps eis el levs e fetg recommondeivels.

IV. Ord temps vegl e niev.

Igl orsal primitiv della populaziun de Medel sa buca vegnir indicaus exactamein. Cert ei, che la vall de Medel ei stada populada gia baul. La via manonta sur Mompe-Medel tras la vall sur il Lucmagn vegn numnada la via romana. Indicaziuns e datums sclarents si pli datier il fundatur ed origin dat ei buc. Mo ils numns sco: Lucmagn, Medel, Curaglia e mademnamein la pun romana sut Curaglia, lai supponer, ch'ils emprems habitonts de questa vall ein stai ils Romans, havend lur transit tras questa vall. En scadin cass vegnan els era ad haver giu en questa vall lur liuc stationaric, ch'era probabel a Curaglia, in num derivont mademnamein dal latin. La tradiziun lai denton esser stau Curaglia in'alp de Cuera. Cheu duev'il tschaler cun crunas de caschiel ed in esch fier esser staus sil plaz nua ch'il local cun fuorn de far paun pil cumin diever stat uss. Mo clars e fundamentals arguments anflein nus nagins persuerter. Quei ei aber buca de dubitar, che tschentond S. Sigisbert'igl onn 614 il crap de fundament della claustra de Mustér, hagi surdau

in'egliada da quella stretga valetta viden e detg: „Era ti pintga salvadia valetta dueis obtener tes avdents, ils quals runcan ora ils spess uauls e rendan la tiara fritgeivla.“ Pia sei de crer, che S. Sigisbert hagi tschentau ils emprems stabels habitonts a Medel, ils quals han runcan ora, cultivau e rendiu la tiara fritgeivla.

Ils emprems datums dell'istoria de Medel havein nus digl onn 1338. Cheu essan nus francai, che la vall de Medel era gia populada, havend siu administratur ecclesiastic, il qual vegn cun ses subdits neunavon ensemblamein cun quel della baselgia parochiala de S. Gions a Muster, en ina cuschenta dispeta pervia de taglias e rauba de mercanzia.

In auter document, datond gl'onn 1380, lai passar si ils hofs Drual cun la pun Fadretsch (probabel la numnada pun romana). Cheu vegn declarau ch'ils frars Vinzens e Hans legitims fegls digl Aquila Pieder de Drual sorprendian l'obligaziun de mantener la pun de Pradretg (Fadretsch) e tschentan per segironza lur beins a Aquila (Acla) e Drual, pil qual els obtengan sco indemnizaziun dalla gleut della vallada de Muster 100 funs Mailesch. Sco suttascripziun dil document figureschan: Avat Ziegler, Clau de Puntingen, Stoffel de Ringgenberg, Hans de Puntingen, Ulrich Balalork, Vinzens de Vargera, Hans de Platten, Pedrutg Pagan, Hans de Montschnengia, e Sachi de Bisquolm. Igl onn 1404 (suentar autras indicaziuns 1440) secund igl original venda la claustra de Muster alla vall Medel l'alp Buzolas cun tuts dretgs (Pazola ne Puzozas).

In auter document digl onn 1456 di che la vall Medel era da glez temps fetg populada (ad modum populosa).

Quei ch'appartenev' il cult divin era Medel aunc buc in'atgna pleiv, mobein filiala della pleiv de S. Gions a Muster. Tgei strapazs e fadigias quei custava als habitonts de Medel de serender a Muster tier il survetsch divin las Domengias cun duas uras e pli viadi, quei sa ins comprender. Conts savevan, surtut temps d'unviern muort cufflas e navadas buca far quei. Conts affons morevan senza batten, conts paupers malsaus stovevan render la davosa fladada, senza mo ver in spiritual. Quei ha stimulau il plevon de S. Gions a Muster, Gion de Puntingen de seolver tier sia Sontgadat e domondar la separaziun della filiala de S. Martin a Medel dalla pleiv de S. Gions. Sin quei ha papa Calixtus III. incumbensau tras in brevet dils 8 d'avrel 1456 igl

avat Gion della claustra de Muster d'intercurir la caussa. Essend quei daventau ei il madem avat vegnius auctorisau de surprendre la separaziun ed elevar la filiala de S. Martin a Medel tier baselgia parochiala cun agen plevon. Quei ei daventau ils 20 de September 1456 el convent della venerabla claustra de Muster. Denton era quei mo ina speciala separaziun. L'effectiva e compleina ei daventada gl'onn 1500 tras Monsignor Uestg de Cuera Heinric V. barun de Hoeven.

Gl'onn 1471 dat schon in pli detagliu rapport e sclariment sur della cultivaziun dil terren de Medel. Nus havein cheu in document sur l'alp Soliva. Ina tgisa ei vegnida decidida della casa de Diu a Muster portata avon dils aschinumnai Degatteny encunter quels de Soliva e cun els in Jan Thony de Vinzens ed encunter quels de Sion a risguard pistira dell'alp Soliva, sco era a risguard dretgs d'untgidas da temps de neiv.

Igl'onn 1493 anflein nus in document davart il passar cun la biestga atras l'alp Villez (Vagliuz), aschia che nus savein constatar, de Medel possedevea gia de gliez temps Lavaz sco vera e legitima alp.

Bia dispettas e questius ha l'alp Pazola dau denter Medel e Muster da 1465 naven entochen 1907. Pli detagliu tier il tractat dellas alps.

1545 anflein nus dus Giachen e Michel de Bûrwaisch ils quals vendan alla caplutta de S. Bistgaun sin rivendida il tscheins annual de 14 buns bazs (gute Batzen) sin signur de Hosstatt a Bûrwaisch sco pegn e 18 renschs e 7 gross fenigs (dicke Pfennige) cun 18 plappartas e 5 chreuzers sco paga de scarvon e sigil.

1563 venda in Andriu Venzin a in Jan Valler in tscheins annual d'in rensch sin ses beins a Dentervalls per 20 renschs sin rivendita.

Gl'onn 1605 fan ils fargliuns Lezi ed Onna de Baselia si alla calustria de S. Martin a Platta lur casa cun l'obligaziun ch'ei vegni mintg'onn legiu ina s. Messa per els.

1650 fa mademnamein in Chrest de Platta si alla calustria de Platta cas' e cuort cun la condiziun, ch'ei vegni legiu mintg'onn ina s. Messa per el.

Gl'onn 1741 ha la claustra de Muster cumprau de particulars ils beins de Dentervalls, ed ei glei vegniu tschentau ils tiarms per evitar malemperneivladats.

Gl'onn 1750 ils 28 de Zercladur ei vegniu concludiu della vischnaunca de Medel de scommondar per sis onns tuts giucs cun troccas e cartas ne auters giucs als vischins de Medel en ed ord vischnaunca. Tals, che giogan ne laien giogar, pagan in sachin per in. Ton quels, che fan cavals, sco quels che pagan il vin, pagan in sachin per in. Denton sch' ils giuvens vulan far ina fratgia, seigi quei lubiu.

Gl'onn 1763 anflein nus il madem scammond per dus onns. Chei vegn ei dau en il motiv. Per volver naven ils castitgs de Diu en tiers salvadis. Da quei temps grassav' a Medel sgar-scheivel gl' uors ed il luf-scharvé. Ei vegn raquintau ch' igl uors hagi scarpau massa tiers manedels ed aschizun portau armauls sur pegns vi sederschi sco puns sur valls neu. Er il luf-scharvé fageva sgarscheivla prèda denter las nuorsas. Per allontanar quels castitgs ha ins tschentau si quels scammonds. Igl onn 1852 ei vegniu concludiu della vischnaunca de far firau comondau il di de S. Gion e S. Paul ils 26 de Zercladur e S. Roc ils 16 d' uost e quei per diesch onns. Igl onn 1862 ei quei conclus vegnius renovaus, cun celebrar enstagl S. Roc S. Antoni sco firau comondau. Quei ei daventau per taner naven la malsogna dil malnèr dils tiers, che regieva zun fetg da glez temps.

Aschia havein nus dau in egliada generala vi sin l' historia de Medel tras plirs tschantaners. Ei drova aunc de far menziun dils spitals, hospezis tschentai si dasper la via dil Lucmagn avon surdar noss' egliada vi sil pievel. Spitals ne hospezis eran nuot auter che loghens de refugi, casas d' albiert per il viandonts passonts sur il pass Lucmagn vi e neu. Il hospitalier aveva l' obligaziun de prender si paupers viandonts gratis, quei ch' era tuttavia in grond nunestimabel benefeci surtut temps d' unviern. Tals hospezis ein stai eregi quater, treis davart grischuna ed in davart tessinesa. Els stavan aschia in ordlauter en la distanza d' ina ura entochen duas.

Igl emprem hospezi dasper la via dil Lucmagn ensi ei S. Gions. Igl onn della fundaziun ei buc enconoschents, fetg probabel eregius dalla claustra de Muster, havend quella aunc possessiuns leu dasperas. Il zenn della caplutta datesch' igl onn 1580. Mintga caplutta ha siu zennet, quel surveva per temps da notg e dis da gronda brentina e cuffla dar avis als viandonts, ch' ei anflien la via tier il liug de refugi. La caplutta ei dedicata a S. Gion

Battesta. Tochen els davos onns vegneva mintg'onn da S. Gion, ils 24 de Zercladur fatg processiu tier quella caplutta, e leu teniu solem survetsch divin. Quei di tenius zun ault dal pievel vegneva numnaus la pardanonza della gromma, dend ils possesurs dils cuolms leu entuorn quei di per gentar a lur parents ed amitgs ina buna dira gromma. Quella processiu ei ussa deploradamein dismessa ed aschia era satrau in toc veta populara.

Igl hospezi sco refugi ed albiert dils jasters ei uss ius en mond vi dalla vischnaunca en mauns particulars. Ils beins ein aunc possessiu della vischnaunca e vegnan mintga tonts onns ingantai.

La caplutta possedeava avon onns in bi custeivel altar gotic, ch'ei vegnius vendius alla vischnaunca de Vignon e sesanfla uss leu en baselgia parochiala. Il niev altar ovra de Gieri Dedual de Persans ornesch'uss la zun negligida caplutta. Messa e survetsch divin vegn tenius nagin pli en quella.

Las obligaziuns dil spitalier eran:

1. El duei mantener en uorden ed honor la caplutta e paramenta e far glisch las sondas, vigelgias e quatembras, sco era mantener il tetg della capfutta.

2. Duein praus sco clavaus e casa vegnir teni bein en uorden, sco era la pun dils Plauns; vegnir manteniu la via ed il passagi; igl unviern sto la via esser aviarta tochen la geina da Stgegia.

3. Dar albiert per la murdiu e schar star sur notg paupers viandonts, che han buca de pagar; transportar malsaus d'in spital a lauter, sco ei stau usitau da vegl enneu, il motiv pertgei il spital ei vegnius fundaus.

4. Il di de S. Gion, che la vischnaunca vegn si cun processiu sto il spitalier dar gentar al plevon ed alla suprastonza; al caluster ed a quel che porta il cafanun per la murdiu. Sto el dar gentar al plevon aschi savens sco el vegn si cun la Messa. Il di della processiu duei el dar als paupers paun e giutta sco usitau.

5. Mintg'onn dat il spitalier al plevon senza far domondar da S. Martin 10 crunas e 10 renschs dane blut davart la baselgia.

6. Ei il spitalier obligaus da mirar tier ils cavals della vischnaunca sco agens tiers e star sut a dons e pindradas. Per quei duei vegnir pagau ad el per mintga cavagl 10 bazs.

7. Era duei el pertgirar ils tiers, che la vischnaunca metta si e bonificaus sco quei che la suprastonza anfla per bien.

8. Duei el dar albiert a tutta rauba de marcanzia, seigi d'jasters ne dumastis e quei da tut temps e metter en bien guvern.

9. Ei il spitalier obligaus de pindrar tuts tiers jasters, sco era de far pagar ils cavals, che passan atras e vegnan pasculai.

10. Po el tener a casa 6 vaccas ed in pèr bos. Po el prender si mintg'onn in cavagl; schar vi ils Pastgs suenter beinmanigiar, e trer en il tscheins della caplutta.

In secund spital fundaus dalla claustra de Muster era S. Gagl, il qual ei ussa mademnamein ius en. Cheu sesanfla ina caplutta de S. Gagl. Igl onn della fundaziun ei buca francs, il zenn datescha gl'onn 1583. Ils beins digl hospezi vegnan ussa schai vi sco gudament d'alp.

Ina mesura sut ils confins dils Grischun e Tessin sesanfl'in tierz hospezi ne spital Sontga Maria. Quel ei fundaus dalla claustra de Muster 1374 sut avat Gion III. La baselgia dedicata a Nossadonna ei fundada 1577. Il zenn datescha 1802.

Vivon sesanflav'igl hospezi plinengiu dasper il Rhein, nua ch'ins observa aunc uss las ruinas. Ma muort lavinas ha el stoviu vegnir translocaus sil present plaz. Dacheu sa ins era declarar che la caplutta ei vegnida baghigiada per 1577 havend tenu per 200 onns il plaz dasper il Rhein.

Deploradamein vegn quei hospezi tenius uss era mo aviarts il temps de stad, ed igl unviern eis el serraus.

Dal maun dil Tessin a Caschatscha sesanflav' in quart hospezi ne spital, mademnamein cun ina caplutta ussa mess sut dalla bova. Cheu ei il davos spitalier, in Tschuor de Fuorns vegnius mazzaus da brigants, ils quals han sblundergiu igl hospezi.

Quels hospezis ne spitals muossan si clar che la vall Medel vegneva traversada bia da viandonts e gleut de fatschenta e negozi e gudeva aschia in bien num sco liug de traffic.

Uss'in'egliada vi sils habitonts. L'emprema survista dil diember dils habitonts de Medel havein nus digl onn 1656, nua de quella vallada dumbrava sias 700 olmas. Sisu anflein nus adina ina sminuaziun enstagl carschientscha. Igl onn 1799 dumbrava Medel 625, 1803 = 610, 1850 = 609, 1885 = 535, 1910 = 504 e 1920 = 561 olma.

Danunder quella digren enstagl de carschen? Ils motivs san esser differentes, mo in ei resta sco principal: il memia pign-gudogn e plascher vid siu sulompatern, il catsch suenter pli gronda liber-

tat, suenter pli bia compagnia, pli bia plascher e divertiment, dacheu il bandunar la vall. Ils aults cuolms enturonts en la vall rendan quella memia stretga per biars; ins vul haver pli vasta survista. Las teissas plauncas, ils carpus praus rendan la lavur memia stentusa; ins vul lavur leva senza stenta. Ils hofs cun las paucas casas, separai in ordlunder, surdattan memia pintga compagnia, priveschan memia da divertiments e solazs; ins vul pli bia conversaziun, pli libra e largia porta per pissiun e divertiment. Quei tut anfl'ins pli tgunsch en vitgs pli populai en la bassa nua ch'ei vegni derschiu ora plischers e solaz senza diember e masira. Dacheu quei sesminuir della popolaiziun. Ins vul guder ed esser libers. Ins crei ir ord in uffiern en in Parvis, mo ins secugluna. Enstagl conservar quella ventireivla sempladat e quei bi ornament dils vegls babuns, vend'ins quellas bialas vertits per ina mo appareivla ventira e per vezis ruinond tgerp ed olma. Ord in saun e robust tgerp vivend biars buns dis ed onns, vegn ei in malsanetsch, scurdau mond von temps en fossa.

Quei ch'appartegn la construcziun della gleut, era la gleut anteriura de Medel bia pli robusta e de ferma constituiun ch'ussa. Ils scalets per part aunc veseivels el carnè a Platta dattan perdetga da quei. La stampa e constructura dils Medelins ei biala, sedestinguend tras ina color sereina, alvcotschna els emprems onns; mo che vegn els onns embrunida dalla fina aria e suspiarda tier biars el crescher si. Il motiv de quei sespiardar della color en in fustgmellen dariva buca pauc dacheu, ch'ins tegn memia pauc sin la schubradat dils affons, quei ch'ins anfla generalmein tier nossa gleut della tiara. Ins lai ir ils affons iamnas ed iamnas entuorn senza far salavar quels, e bia gadas anfl'ins aunc las domengias in lidimè davos las ureglias ed en culiez, ch'ins munclas ir per in fusé e sgrar giudo, e mauns ein toppas dils ugnius. L'aua aschi sanadeivla e bien marcau en nossas montognas rehas d'aua, para memia scarta e stimada memia pauc. Era vegnan las stivas, cunzun ils locals de dormir luftigiai memia pauc. Ins tegn en l'aria pestilenziada e fugenta ne siara o la sauna e frestga e dat aschia avdonza a biaras malsognas. Dapli vegnan era ils affons pigns surdai alla survigilonza d'affons mez-carschi e gleut veglia. Quels vegnan lu, enstagl portai sco sauda vidaneu, stratgs plitost ed enqualgadas laschai curdar ed aschia mendus, e ruinai.

Ils umens quels ein ordinariamein d'ina grondezia cumina e da ferma construcziun e musclus. Ins anfla tscheu e leu tals d'ina lunghezia de bunamein 2 meters. Lunghezia e robustadat ha dapi entgins decennis laschau suenter. Quei deriva dalla vivonda. Ina beiba memia bia caffè e drova memia bia triaca de stizun. Il savurus caschiel, il fin pieun della vallada, las savurusas bunas suppas de frina (brodas) cun en brav caschiel e tschagrun veder, il tschagrun fiers sin ils truffels, ils buns fermentins e flutgets cotgs en latg, las spisas veramein montagnardas dend forza e gauldas cotschnas, quellas svaneschan pli e pli ord familia e cun quellas ils vers stampai umens, las saunas robustas femnas.

Compareglia ins la forza dils giuvens umens de vivon, ils quals portavan breles vin e malters frina si dies ord il Tessin ed en da Muster, cun quels d'ussa, sche sto ins dir; quei ei buojs encunter umens. Ils pli fermes giuvens en ozildi strusch buns d'alzar quellas peisas si da plaun, num dir portar.

Las femnas ein en general d'ina carschientscha modesta, la fatscha carina, sereina, vestas cotschnas sco latg e vin, ils cavegls liungs, il pli mellens, il pass spert tut a grad si, la lieunga lingèra.

Imposants tips ein ils umens vegls cun las barbas grischas ed il egl frestg; las femnas veglias culs cavegls grischs ed il frunt pleins fauldas, omisdus il pli cun las combas uiarschas ed il dies gob — in'enzenna della luvrusadat e fadigia sco stenta ch' il paun quotidian tschent' ad els si dies.

Ina gronda ruina per la vall Medel ei igl ir' memia bia egl jester. Las giuvnas van bugen ord la vall per fadigiar leu pli lev il paun, mo era per encurir leu in niev casament, plaschend la platta de fiuc materna buc ad ellas. Restond aschia ina gronda part dellas giuvnas ord la vall, san ils giuvens buc anflar adattadas casarinas ed er' in motiv che beinenqual setila aschia naven. Dacheu vegn la populaziun sminuida, ed essend buc las forzas de luvrar ils funs e las cultiras negligidas ed ins auda la generala nunfundada lamentaschun: „La tiara producescha buca sco avon onns, ins sa buca viver e setrer vi cheu.“ Mo cheu vala lautra sentenza: „Stai en tia tiara, carez' ella, lavura e cultivesch' ella en sia rihezia, ed ella nutrescha tei, e ti eis ventireivels.“

La moda de viver a Medel ei semplia. Ins dat mo memia pauc adatg sin la sanadat, seschanegia memia pauc. En cass

de malsogna ha ins bia ga memia pign quita, lai trer entochen che la mort ei en bucca avon far diever de miedis e medeschinas. Cu la caura ei crapada, gida nagina medeschina pli.

La vivonda vegn il pli sez producida. Ils habitonts sedattan giu cun l'agricultura e tratga de biestga. Ina spisa generala ei la polenta ed ils bizochels. Bia familias han polenta la damaun, polenta da miezdi e polenta la sera.

Polenta e latg ei la meglra vivonda per ils affons. Mo per memia va uss il latg pli el venter dils vadials, che dils affons. Tup ed agen don.

La bubronda la pli gustusa e recommondeivla ei il latg, il qual vegn tenius cars dils vers Medelins. Denton astg'uss il famus caffè buca muncar. Ei dat familias che fan diever de quel tier mintga tschavèra, e ston aunc haver de quellas lavadiras el furnel ne cuvretg en sin pegna per saver tricar denter en. Dacheu tonts maguns lavagai, tonta gleut nervusa. Il Medelin refusescha buc in bien glas vin, mo vegn buca bubiu en general bia. Bubrondas spiritusas han quasi naginas familias en casa. Il vinars ha pintga tratga, sil pli ch'ins ha empau vinars d'ensaun'en casa, sco medeschina en cass de basegns. Bier e most ves'ins darar, plitost temps de stad en compagnia.

La vistgadira vegn il pli bia fatga ord agen product de launa e glin, filada e tessida dallas luvrusas femnas. Mo uss ha erai la cultivaziun dil bi glin priu digrèn, ed ins retila pli e pli dallas fabricas e stizuns mangolas, pons, pezs e pindels. Era vegn la buna solida launa vendida ne bratada en enqualgadas cun rauba de mendra sort ne tarmessa en las fabricas per filar e teisser, quei che dat mai schi ferma solida teila. Ins duess restar tier: „Sez filau e sez tessiu dat il pli bi vistgin“, quei spargnass bia daners ed il temps vegness impundius megler, il qual vegn savens aschi mal spendius. Aunc vesa ins tscheu e leu la biala geppa cun sias fauldas e la schlappa cun ses pindels, mo rar uss, quei svanescha e fa plaz a capials ornai cun entirs curtins de flurs e products d'utschleglia, ne a jechlis e figuras disfigurond pli ch'alzond il carstgaun. La biala semplia moda de sevistgir della femna sto ceder allas modas parisianas. Vanadat e luschanzia ruinescha il mund.

Il pievel de Medel ha bia talent, bia senn per bi ed avants; el ei pleins spass e curtaseivels, ha bia cor, pleins

compissiun; el gida e stat bugen tier els basegns tenor forzas e puder. El posseda in spert pietus, luvrus, de tema de Diu, aunc buc mischedaus d'ideas dils marcaus.

V. In mumenet tier l'onda Greta, detgas e fablas.

Mintga tiara e mintga vallada ha sias detgas e fablas. In carstgaun scolau e civilisau, quel capescha cuninagada, che quei ei mo inyenziun ed ei schai lien nagina verdat. Denton dat ei aunc adina tals che creian ed accepteschan quei sco artechel de cardientscha.

Medel ei rehs en detgas, las qualas nus anflein puspei quasi tuttas tier autras tiaras sco mademas, oravontut tier ils Gersauers el cantun Schwiz.

Jeu vi surdar cheu mo enzacontas, raquintar e metter neu tuttas mass memia alla liunga e duvrass in agen cudisch.

Ina detga di, ch'ina dunna da buna fei eri ina gada ida a Muster per cumprar carn. Essend arrivada si tier la caplutta de sontga Gada seigi vegniu endament ad ella ch'ella hagi emblidau de domondar co cuschinar. Spert hagi ella laschau leu la carn e currida giu vitg per domondar co ei vegni cuschinau. Returnond anavos hagi ella vin in tgaper mond cun la carn. Cheu hagi ella giu suenter a quel: „Te lai star quella, te sas betga co ei secuschina!“

In umet haveva era pintga idea dil mund. Mond quel ina gada osum Vargera e vesend aunc casas dador Muster ha el clamau si: „O Dieus, col mund ei gronds, giusut Disla ei aunc tgasas!“

Vegnend ina gada domondaus in buobet, co la fiasta dil scapulier hagi plaschiu hagi quel detg: „Domengia dil tgarmel sei bi, lu sunan ei las sontgas schuletgas, sietan e fan puh!“

Lein nus aber veramein intrar en il reginavel dellas detgas e fablas, sche stuein nus ir tier l'onda Greta. Pia lein nus ir ina sera tier ella. Ell'ha grad fatg tscheina, lavaugiu ed ei sper sia roda e fila. „Buna sèra, onda Greta, schon vid la lavur!“ Aschia salidein nus ella intrond en stiva. „Bien onn, bein vegni! O jeu fetsch betga bia, inzatge sto ins trafica, schigloc samegl'ei memia liung! Prendei plaz e sasei, stoss esser enzatge nev tg'esas vegni co questa sèra.“ „Nus savein tga vus capis de far ir veia

stupent las liungas sèras cun raquintar se da quellas de Medel. E cun quei tge nus essan oz da buna pèda, vein nus voliu vegnir a tadlar vus empau.“

„Ge, ge“, di l'onda Greta, „da quels da Medel di ins bia, schi e tut veir sai betg, crei strusch, star ora ston quels peupers schanis schon bia, mo quei ha nuta da fa.“

Cur tge la veia mava sur Vargera ein, stav'ei lo sper quella in bi tgaplut. In de, usché di ins, è in um ius speras o cun ina breinta gromma se dies, per portar o Musteir. Ei er' il Fana-dur e fetg tgeud. Empau ple en se enturn las muschnas er'ei bia farbeuns. El veva seit, e per dustar quella ha el bess giu la breinta egl tgaplut ed e ius se e magliau farbeuns. Denton e in euter vegnius per quella veja ed ha viert se igl urviechel e magliau brav gromma e strihau enturn la bucca de Niessegner. Curtg' il um e vegnius anavos per la breinta ed ha viu tge Niessegner veva gromma enturn la bucca ha el cartiu tge quel hagi magliau la gromma ed ha priu e tratg' el dallas pleuncas giu schend: „Sche te eis betga plé prus tge quei, sche va daco giu.“

Quella detga ei probabel vegnida si a motiv della translocaziun dil caplut giu dasper il stradun niev dadens ils tunels.

Dasper Platta, nua che la baselgia parochiala sesanfla ei in hof, numnaus Baselgia. Cheu duei ins haver voliu baghigiar la baselgia parochiala, mo la notg vegneva tutta crappa ton sco ins rimnava, portada el liug, nua che la baselgia parochiala sesanfla uss. Dacheu il num Baselgia.

„Curtg' an giu baghegiu la baselgia“, di l'onda Greta, „sche vevan ei tschentau ils mirs memia anavos. Co ei ina roscha umens i davos baselgia per stuschar quell' anavon e mess davon tier ils tschops per mirar con ei ruchiassen. Denton ch' els eran davos tier e stuschavan, ha in um priu naven ils tschops ed ei fugius. Curtgen vegni no davon per mirar ed han betga viu ils tschops han ei griu: „Te saperlot detga forza, ils tschops ein sutein.“

In gna ha ins viu tg'era empau pastg tge carscheva sen clutgé. Quel ha ins betga vuliu scha lo. Per maglia giu quel ha ins priu e ligiau ina seua ad in bov enturn culiez e tratg sé el per scha maglia giu, Cur tg' el ei steus tratgs se tochen tier il pastg catschav' el ora brav la liunga. Vesend quei ha ins detg: „Mirei el paletga.“

„Sel mises Perdatsch sesarv'ina vall, la vall Cristallina.“ Quei é ina alp dilés de Musteir. Mo quell'ei betg adina stada dals da Musteir. El udev'in ia a quels da Medel. Co ha in um de Musteir priu e bess tratsch de siu jert els cazès ed ei ius einta Cristallina e detg: „Uss sun jeu sel miu e stun. Co han quels de Medel saviu far nut euter tge da l'alp. Mo quei um é semideus en in um salvadi. Quel stuev'ir per la vall enturn e veva mai rueus. Da dé mav'el tochen o sum il péz Curvet, sch'ei vegneva macort'aura, e burleva sc'in bov. Da notg mav'el enturn tut da fiuc vegneva' ein stavel e mungeva las vaccas, e mav' ein tegia e chischava. La fumeglia tga vesev'el astgava betg dir plaid ne fa mucs. Il davos sel vegnius scongiureus en la vall Uffiern. Biars tga vegnevan giu da Perdatsch da notg hagian viu el mond a pèr cun els tochen odem gl'ueut de Perdatsch e stgavan dir nut.“

„Er'einta Lavaz se enzatgé tutina. Co duei er'in um veir mez tratsch en ses cazés ed ius ein e detg: „Uss sun jeu sel miu e stun. Lo sel semideus en in bov e duei de maleura burlir sgarscheivel. Era mondi mintga notg sis stiarls enturn tegia, ina notg sis alvs ed ina notg sis neirs. Co duei el esser scongiureus el glatsché, e perquei burli el sgarscheivel da quel ano.“

Ei fuss aunc de relatar beinenqual detga e fabla, denton enzacontas dellas principalas ha jeu relatau e cun quellas, car lectur, seiges contents.

VI. Casa e clavau.

La casa romana, cun la porta en fuorma d'artg e las fanestras bassas, cun en glas rodunds encadrai de plum, e sura in tetg, ei ussa strusch de ver pli. Tuttas casas pli veglias ein fatgas ord quaders tigliai, sut il tetg cun ornaments, il pli cun stucaturas sco tgaus de tiers ne flurs tigliadas ora els quaders. Ina dellas pli veglias casas a Medel ei a Curaglia e po datar viden el 16 avel tschentaner. Ei mo don ch'ell'ei ussa surtratga cun schlondas entuorn entuorn las preits.

Il plan de construcziun dellas casas ei tier tuttas sa ins dir il madem. L'intrada ei d'in maun formond in lartg zulé (gang) mond atravers l'entira casa. Igl esch casa ei il pli aviarts curche la gleut ei a casa. Ins anfla bein aunc, mo darar, esch-

casas entirs. Quels ein il pli turniclai ora ed ein armai a miez la part sura cun in spluntader.

Quel ha il pli la fuorma d'in marti, ne ei ina vera fier curdonta dend la frida sin in fier tschentaus suten. Quels splunftaders vegnevan mess vid igl eschcasa per spluntar surtut temps de notg e dar avis d'arver e dar audienza.

Avon casa davart dell'intrada principala ei ordinariamein ina bargia. Cheu vegn ei salvau si da tuttas sorts carpiens. Sils mugrins pendan faulschs, ristials, resgias e tschercals. Sez els mugrins ein tscheu e leu chitschai en sagirs e zapuns. Si tier igl eschcasa meina il pli ina scala, u de 2 ne 3 scalems, enqualgadas schizun de 5—6 scalems. Las scalas ein per part fatgas da lenn per part da crapp . . Sin bein enqualina sto ins dar adatg de buc curdar enschanuglias surtut temps d'unviern curche quellas ein curcladas cun neiv e glatsch! En la bargia sesanfl'era ordinariamein en in cantun il secret (cumah). Ins fa bein de cuninagada sco ch'ins vegn en ina casa nonencoschenta, domondar nua che quel sesanfli, aschi glioc savess ei dar il cass, ch'ins anflas buc el en in nonspitgau urgent basegns. Bein laschassan quels locals giavischar tier enqual casa, d'esser drizai en e regulai megler.

Il zulè sco detg, va travers l'entira casa, d'in maun a lauter, e perquei ei il pli dus eschcasas, in davart dadens ed in davart dadora. Dad in maun dil zulè stat la stiva, tier casas dublas duas, da lauter maun la cuschina. La stiva ei in vast local cul plantschiu de curegias (curveias) e per miez la stiva vi travers il lenn de plantschiu. Sur quei lenn en ei ina cava sco plaz liber, nua ch'il possessur de casa plazescha gasettas ne brevs. En in cantun della stiva encunter las fanestras stat il letg dils geniturs, avon il qual sesanfla ordinari ina truca. Tscheu e leu ves'ins aunc dasper il tgau dil letg ina truca pintga, che survescha sco cassa de daners dil bab de casa. Sur igl eschstiva ves'ins er'en pliras stivas ina cruna cun si cudischs d'oraziuns ne ina pintga biblioteca familiara. Dasper igl esch ei il parlet d'aua benedida, il qual secapescha che la mumma de casa lai buca vids, essend ils Medelins endisai d'adina, mond giudo, sco era la sera avon ir dormir, senzinar cun aua benedida.

Giudem la stiva davart encunter l'otra stiva ne combretta stat la pegna. Uss'observ'ins il pli de quellas de scalegl, mo

sesanflan aunc en enqual casa pegnas crapp semiglontas a fuorns. Sin quellas ei igl unviern essend scaldau il pli enzitgei cuvretgen u ina spisa per tener cauld ne quei ch'ei il pli savens, la cafatiera cun la buna bubronda per mitigar la gnarva. Da l'otra vart observin's in puffen. Quel ei tscheu e leu turniclaus ora gustus e porsch'ina gronda valeta antica.

Tier plirs puffens observ'ins enamiez ina fanestra de glas fatga per schar mirar la biala vischala e glasa empalunada en quei plaz. Las stivas ein il pli tabliadas cun aissas schiember, partidas giu en quadrels cun ina tavla encadrada da glestas. Rars ein ils plantschius sura de quadrats. La stiva dils fargliuns Giger a Curaglia muossa si in plantschin sura cun quadrels ornai da diversas figuras tuttas differentas ina da l'otra.

Las fanestras formeschan ina rietscha de treis u quatter ina vidl'otra. Denton sto quella biala moda ceder e far plaz al tschentar las fanestras en ina alontanada distanza ina da l'otra, tschentau preit denter en. Dadora ein las fanestras ornadas cun barcuns, ils quals vegnan serrai en da notg e temps d'unviern da macort'aura.

Sur la pegna ves'ins aunc tscheu e leu fermai vid il plantschiu ils culunials. Quei ei lenns fatgs sc'ina seiv si encunter il plantschiu survend per pender si resti e schigentar. Sur la pegna el plantschiu ei en las pliras casas d'observar in barcun, mond sin combra. Quel ei fatgs per arver e schar ir sin combra la calira essend quellas buc provididas cun pegna per scaldar.

Era stava pli bauld dasper la pegna ina meisetta rentada vid la preit per schar giu tier la tschavera.

Mademamein ein era raras las measas cun tabla crap sco plat, e quatter peis fermai giudem ensemen cun glestas, turniclai e turnai era exelent.

Las preits vegnan ornadas da hartas en grond diember. El cantun sur la meisa stat il crucifix ornaus d'in palm, benedius Domengia de Palmas. Ein affons pigns en ina casa, sch'observ'ins era, sil lenn de plantschiu ne en in cantun della stiva ina torta, l'aschinumnada madretscha per tener quels en disciplina.

Entuorn la stiva encunter las preits ed entuorn la pegna ei il pli bauns, mo observ'ins era beinenqualgadas las bialas turnicladas sutgas de pusal cun stupents ornaments.

Bandunein nus la stiva e serendin vi da l'otra vart dil zulé vegnin nus en cuschina. Quellas ein il bia stgiras e neras. Cheu observ'ins en in cantun la platta de fiuc. Plattas de fiuc de fier observ'ins paucas a Medel. Sin ina gronda platta plazada sin in mir stat sin in miret cun duas ruosnas ina platta fier. Aunc observ'ins il furnel in cundrez de fier per tschentar si la cazetta. Pli raras ein ussa las vaneuns de bronz. Quellas vesan ora sc'ina sort priel schischend sin treis combas. En quella metteva la mumma la carn las Domengias damaun per laschar cuer durond il survetsch divin. Si sur la platta el tgamin observ'ins il plumagl in crutsch fier vid ina cadeina survius per pender si il priel de far quer il resti della laschiva ne era per chischar. Tscheu e leu observ'ins era d'in maun della platta encunter il mir la tschaghegna (turn), il qual vegn tratgs neu per metter si il priel, vul ins buca far diever dil plumagl. Mademnamein observ'ins dad ina vart della platta ina ruosna viden en il mir serrada giu d'in barcun de lenn ne fier e sur quella aunc ina pli pintga, il bural. Quella numin'ins la bucca dil fuorn. Il fuorn ei baghigliaus dador'encunter la casa. Quel ha remarcabla fuorma d'ina cupla e sameglia empau in caplut. En quella fa la dunna de casa il gustus paun puril.

En cuschina ne en zulé mein'ina scala giun tschalé. Quel ei tier tuttas casas baghigliaus ord crap, davos tier il pli el tratsch ed ei stgirs sco la notg. Ina réscha cun ina vera lien plazada sur la scala siara giu l'intrada en tschalé. Il pli ein plirs tschalés, in de caschiel ed in de truffels. Era sesanflan en quel pliras bagnèras e brocs emplen cun scotga e rufid della cuschina rimnaus durond il temps de stad, quei che dat igl unviern la pardanonza als pors. Ina outra scala mein' il pli dal zulé anora si en l'alzada sur la stiva. Cheu ein las combras de dormir, sco er'ina ornada cun ils stupents schambuns, las bialas schetas e las savurusas lingiongas. Er'anflein nus il pli aunc ina combretta cun ses arcuns e begls per metter en il graun e fulenada en schiglioc aunc cun da tuttas iseglias e carpiens.

Ina scaletta meina si surcombras (estri). Cheu ei d'anflar pauc interessant, sa forsa dar tscheu e leu in cav per in antiquar.

Dasper la casa sesanflav'era pli bauld, sco ins vesa aunc tscheu e leu, la truaisch, in baghetget, survend per prender si vivondas, sco graun, carn ed auters objects d'agricultura.

Er'anflein nus quasi adina dasper la casa in baghetg cun in ne dus nuegls e suren ina talina. Quels nuegls vegnan duvrai per metter en cauras e nuorsas sco er'ils pors. Il lidimé grad dasper las casas dend giu la gella, curenta per las vias entuorn ei buc grad in ludeivel hosp, il qual lai penetrar buca grad ina bun'odur en ils locals de casa, e tarmetta biars molestus visitaders della stiva.

Ils nuegls ensemen culs clavaus formeschan er'ora per part ensemen cun las casas ils uclauns e vitgs. Ins observa buc in vitg senza ses nuegls e clavaus; mintga mireia ed acla ha siu nuegl cun clavau. Quels ein il pli baghigiai ord lenn. Ils nuegls cun quaders dulai tschentai, serrai giu, in sin lauter. In esch da duas portas ina sura e sut mein'en quels. Baghetgs dubels han dus nuegls; sempels mo in nuegl. Ils nuegls surveschan per metter en temps d'unviern ils armauls. Las puns ein plazzadas da mintga maun separadas ina da l'autra tras ils spartius. Encunter las preits ne mirs ein ils pursepens tschentai, formai ord treis aissas sc'in begl, cun furau en l'aissa davon tier duas ruosnas per metter en las cadeinas e rentar ils armauls. Permiez il nuegl en ei il puntiv, ina lada pun cun da mintga maun ils fussaues per prender si ils excrems della biestga. Il palantschiu spartend il nuegl dil clavau vegn numnaus plaunca. Ils lenns formonts la plaunca ein il pli tiglai mo sin il maun dil nuegl suren rotunds. Ils clavau vegn formaus ord lenns entirs, ils quals vegnan tschentai in sin lauter en crusch formond ils mugrins, cun mintga mai denter en ina rema.

Er'ei dasper il plirs nuegls aunc baghigiau ensemen cun quels ina zonna surventa sco habitaziun als animals manedels. Dasper ils clavaus rentai cun sutgas vid quels, ne era el liber ein ils chischnès. Quels ein parti en en dus ne treis posts. Giudem en l'altezia sur il tratsch, ch'ina caura po buca tonscher si vegnan pliras lattas plazzadas sco pun, per tschentar si il graun. Sisu ein lattas laschadas en certa masira in'ordl'autra, viden en las ruosnas dils posts, scalzond ina sura l'autra tochen tier l'altezia de 10 meters. Sisum ein ina part chischnès cuvretgs cun in tetg. Sils chischnès vegn il graun mess per laschar seccar. Las diversas partiziuns de graun tschentadas sin chischnè vegnan numnadas aunzs.

VII. Sur della biestga.

La principala fontauna de rendita della vall Medel ei l'agricultura e tratga de biestga. Curche las lavurs purilas fan prescha sto mintga mistregn ruasar, pertgei empau pur ei mintga mistargner. Mo era mintga pur ei quasi empau mistargner. Quels, che han buca la pussonza de tener vaccas, quels tegnan tiers manedels e vegnan numnai purs pigns, ils auters purs gronds.

Il principal rom de daners ei la tratga de biestga. Quei che nescha vegn il pli tratg si exepziunau enqual vadi mascial ed ansiel, ils quals van en la mazzleria. La naschientscha dils vadials crod'entuorn Numnasontga, sinaquei che vacca e vadi sappien la permavera pascular sin pastira. Vaccas fagentas vadi il November e December vegnan numnadas vaccas tumprivas, quellas che fan pli tard serudnas, e talas senza vadi mugheras. Vadials mascals tratgs si vegnan il pli vendi il secund onn sco stiarls ne el tierz sco mutgs e vegnan chitschai igl atun en roschas en l'Italia.

La genetscha de Medel ei da masauna grondezia, da color brina, ne grischa-blaua, dad in temps er'ei era alvas ne melnas, uss rar, e vegn quintada tier la biestga montagnarda grischa. Tras las societats de biestgia, punctaziun e premiaziun, ei el davos temps vegniu luvrau bia per l'amegliuraziun della biestga bovina. Surtut ha ins tschentau gronda peisa sin buns taurs da buna razza. Avon onns vegneva la razza donegiada bia tras igl import de vaccas ord il Tessin. Ils tachis tessines, ina sort vaccas pintgas neras ne gaglias (ner ed alv) vegnevan cumprai si per in dané de cagna 80—100 fr. il toc e manai neu en grond diember. Quella vacca sedestingueva cheutras, ch'ella dava bia latg ed era ina buna passanta dellas teisas montognas.

Dasper ils armauls tegn il pur era cauras e quei savens 12—20 tgaus. La naschientscha dils anseuls crod'ordinariamein el Mars ed Avrel. Las cauras ein da differentas colors; neras, cotschnas, grischas da peil camutsch, gaglias, blauas, alvas; talas cun corns e senza. Quellas senza corns vegnan numnadas muots. La stad vegn la pli gronda part dellas cauras tenidas a casa per il latg. Ord quel vegn ei fatg il tschercau gustus caschiel caura ed igl exelent tschagrün, ch'ei giuvens sco pischada e vegls

savurus per sgartar e metter sur spisas giu. En entginas alps vegnan era cauras pridas si per far il caschiel de vacca-caura.

Èra la tratga de nuorsas ei grond'a Medel. Bunamein mintga pur ha sias 10 e pliras nuorsas. La nuorsa de Medel ei da masauna grondezia cun launa liunga spessa. Las pliras ein nerass, in tontas alvas. Denter las nuorsas anfl'ins tscheu e leu talas cun corns grads e strubigliai sco veschla.

Cauras e nuorsas pasculeschan permavera ed atun pils praus, ferton ch'ils armauls van mo igl atun e pascular sils praus.

Ei il pastg progressaus, aschia miez Matg, sche vegnei fatg vischnaunca de far mundi, quei ei cauras e nuorsas ston ir sut pistur sin pistira. Las cauras ston ir cun caver tutta stad las nuorsas, entochen cargar ellas ad alp' quei che daventa da miez Zercladur. Caver e nursé de casa vegnan mintga mai pladi dal cauvitg dils differents hofs, ferton che nuorsé e fameglia vegnan pladi dals cautevias d' alp.

Las nuorsas vegnan tundidas duas gadas ad onn, permavera ed atun, la launa filada e tessida dallas femnas. Ord quella teila fa il Medelin per pli gronda part sia vistgadira, il bi carpun grisch. In tontas nuorsas vegnan era vendidas la permavera e marcadas cun fatgira sil nas ne sin las spatlas, ne dies, e quellas numn'ins „nuorsas de piazza“. Enqualina sto era dar duront igl onn in barsau, surtut per fiastas perdanonzas.

Cavals vegnan teni paucs a Medel. Dal temps, nua che las vias fier cursavan aunc buc entuorn entuorn, vegn Medel cert ad haver giu pli biars cavals pil transport sur il Lucmagn.

Pors tegn mintga pur in, dus ed aunc dapli. La razza dils pors de Medel ei la cotschna. Quels pors ein da mediocra grondezia, cun ureglias ladas pendentas sur ils egls giu, grugn cuort, serrai e fetg resistibels alla criu'aria. Ils schambuns e carn schetta de quels pors ei pli delicata e stagna, che quella dils alvs ne ners. Tscheu e leu observ'ins bein era ners, ina razza tessinesa, bein buna mo buc a pèr dils pors medelins. Er'ha ins entschiet a manar en la razza de pors alvs.

Ils praus ein fatgs en tocs, en pendas, quaders e cantuns, aschia ch'il pur posseda il pli in toc tscheu ed in toc leu e mo pauc tut ensemen. Il prezi de bien prau dasper casa surtut ordem la vall vegn quintaus sin 3—4 fr. ed aunc dapli il fest, enamiez la vall e sisum 2—3 fr. il fest. Fein e rasdiv vegn

buca tut manau a casa. Nus anflein per tut en vall entuorn clavaus e clavaziels rasai ora sin mintga crest e pitgogna. Ils clavaziels, quels ein situai sils prausm aghers. Quels consistan mo ord clavau senza nuegl suten. Il fein de quels vegn igl unviern manaus a casa. Ils plirs clavaus e nuegls ein parti giu sin plirs purs, in entir baghetg possed' in pur darar. Ils clavaus ein parti giu en ladretschs ed en streglias, parts grondas num' ins ladretsch, parts pintgas streglias. Ils ladretschs ein sparti in da lauter tras il denterschi, ina preit sco las preits dador dil' clavau. Per miez il clavau en va igl iral e sparta il clavau en duas parts, quel ei formaus da mintga maun da spundas. Egl iral vegn il graun scudius gl'atun. Ins pren las monas disligia quellas e plazzescha sigl iral. Igl εμπrem vegn il graun scudius cun pals. Ei in iral scudius en, vegn il strom viults entuorn en ina panuglia cun las furtgas de lenn e turnaus a scuder cun pals. Scudius puspei en in iral vegn il strom puspei viults entuorn e dau cun flugials. Finius il dar cun flugials vegn ei dau furtga. Ins pren il strom ed aulza si cun furtgas de lenn e dat sin il strom cun flugials. Il davos vegn il strom zacus si e mess sils ladretschs; in buob sil ladretsch sto pigliar si quel e rasar ora quel pil ladretsch entuorn. Il graun vegn scuaus ensemen en in miglac. Ei tut il graun d'ina sort scudius, sche vegn el vanaus. Ins pren e metta in von sut il mulin en, ina persuna pren la curtauna, emplenescha quella cun graun, il qual vegn mess en la tramosa, ed in' altra persuna mein' il mulin. Vanaus il graun vegn el mess en sacs e portaus a casa. Avon onns enconoschev'ins aunc buc ils mulins de vanar e cheu vegneva tut il graun vanaus cun vons, quei ch'era ina stentusa e liunga lavur. Ussa vegn il graun era per gronda part scudius cun maschinas.

Il parver ils tiers ei igl unviern ina greva lavur, stovend il perveseder far liungs turs e quei en tutta ferdaglia e cuffla, savens tras nevas tochen si sut bratsch cun gronds prighels de lavinas. Il pli sa il perveseder star mo in tempset en in nuegl e sto lu midar ed ir en in auter, quei che sa daventar gia da 15 dis. La damaun sto el lavar avon di per serender en nuegl, essend che sil pli tard allas 8 eis el a casa per ir suenter outras lavurs. La sera allas 4 ne 5 tuorn'el puspei tier sia lavur de nuegl. Tier la dumbraziun de biestga da 1919 ei resultau che

Medel possedeve 2 cavals, 15 vadials de maz, 601 armauls, 1210 nuorsas, 1105 cauras e 145 pors.

VIII. Ruha e stentusa lavur.

La lavur dil pur sa vegnir numnada ina ruha e stentusa. Adina sa ins dir eis el occupaus gl'entir onn ora ton dis da bial'aura sco da macorta.

La permavera ei il Medelin occupaus cun las lavurs dils funs. Sco che la neiv ei naven, vegn ei zulcau e tratsch si il tratsch ed arau. Sisu vegn ei cavau giu, semnau arpiau e fatg cun rasti. La semenza ei dada e la carschientscha e prosperaziun vegn surschada a Diu, quei indichesch' il palm benediu, ch'ins plont' en sigl èr. Sin in auter prau ei ins occupaus cun metter ora la grascha. In um ed in buob prendan la grascha ord la cuort nuegl e meinen quella en bennas d'in ne dus bovs sil frust. Cheu vegn ella messa gia en miglacs. Ina femna ne buob fa quella manedel cul tarden, ed in um pren la grascha cul badel e fier'ora sil prau. Quellas lavurs cuozan aschia 15 dis 3 iamnas e sisu vegnan lu mess ils truffels.

Ein las lavurs dils funs finidas, sche pren il pur ses tiers e va cun quels a mises. Quei ei il temps il pli legreivel per ils buobs, nua, ch'els san smarschentar bein enqual caultschas. Il temps de misès cuoza il pli naven digl εμπrem Matg entochen εμπrem Fanadur.

En quei temps vegnan il praus de casa mundai, fatg la clas ena e pinau tier e mess ensemen la lenna els uauls per igl unviern.

Ein ils tiers cargai ad alp entscheiva il fenar. La damaun bein marvegl cull'alva dil di ei il setgur schon sil prau. El ha terrau e mes en canvaus in, sche buca tuts frusts prau, curch' il solver vegn portaus sil prau. La sera vegn il fein aunc buca seccaus avunda fatgs ensemen en migliacs. Ruchegi vi encunter miezdi ed ei la rugada schigentada si dal cauld solegl vegnan ils miglacs rasai ora. Igl enzardar ei ordinariamein lavur dils buobs e dellas buobas. Ei il gentar varghentaus, entscheiv' ina nova lavur. Il fein vegn viults. Suenter biabein ura tenor sco il solegl scaulda vegn il fein rischlaus. Femnas ed affons rimnan quel ensemen en grondas panuglias. Ils umens rasan ora las sugas e mettan en bratsch il fein sin quellas, strenschan

la suga ensemen e porten quel en clavau. Ina stulentusa lavur per il tgerp che damonda in bien ruaus nocturn. Tard la sera tuorn il pur a casa. La mumma de casa ei vegnida pli baul a casa e cheu ha ell'era giu de brahar bravamein. Igl emprem ha ella stovin metter si il priel sura fiuc per chischar il latg caura. Sisu havend giu lavau giu ha ella giu de preparar la tscheina per la gleut dil funs e tscheu e leu aunc quella per ils pisturs de casa. Ei quella lavur finida sche tucc'ei aunc de semetter vid la panaglia cunzun sch'ins ha aunc cun las cauras ensemen ina vacca de casa.

Vegnend ils luvrers dil funs han quels er'aunc il pli de turschar. La mumma de casa ha buca podiu soleta tonscher pertut entuorn e las cauras e vacca spetgan era per vegnir mulschidas. Ei tut rugalau e tscheina finida, sche vegn ei aunc a Medel en tuttas familias fatg oraziun communablamein avon ir a dormir. Aschia vai vinavon di per di tutta stad dal Fanadur entochen il September. Il davos d'Uost van ils umens era per gronda part sils cuolms per far fein a pastg. Rimnaus che quel ei ensemen vegn el mess a miglac tier ina meidia, la quala ha la fuorma u rodonda ne quadra. Cheu vegn el schaus tochen igl unviern. Biamein miez September entscheiv'ins a far risdiv ed alla fin de quei meins vegnau ils ers madirs. Ein las alps descargadas, quei che daventa vi encunter la fin de September, sche han ils umens dubla lavur. Suenter haver luvrau sil di a casa sil funs ston els serender la sera els misès per regular la biestga. Ein ils ers pri si vegnan cavai il truffels.

Beinenqualin va er igl atun a cavar ragischs d'ensauna. Mo quellas ein ragischadas ora uss fetg. Ei igl unviern arrivaus ed ha el cuvretg la vall cun neiv vegn la schliusa prida neúnavon per manar sin quella a casa fein de pastg sco era fein dils cuolms maghers. Cheu dat puspei lavur pil pur da di e da sera. Luvrau ch'el ha sil di en uauls e per pitgognas entuorn, sto el serender la sera en nuegl per regular ils tiers. Quei ei cert ch'il Medelin procurescha per sufficienta lenna de brisch per pegna e platta pigl entir onn, aschia che las femnas ston nuota haver miseria de tala e selamentar. Las lavurs digl unviern ein fetg stentusas, essend igl um occupaus cun quellas il pli mintga di el liber en tutta ferdaglia e cuffla e savens aunc exponius a gronds prighels de lavinas. Denton la lavur

sto vegnir fatga, ed il Medelin datga nuot sin ferdagla e cuffla, el sefida sin Diu, il qual ha protegiu e protegia. Ils ruhs mauns e la brunida fatscha muossan clar ch'el seigi endislaus de manar atras il dir combatt cun la criua natira.

IX. Products della tiara.

Il pli bia producescha la vall Medel fein e risdiv. Il fein vegn ordinariamein segaus da s. Placi naven entochen il September. Sisu il risdiv. Il fein ei savurus e d'in fin aroma. Denter han lavazzas e schulas priu surmaun en horrenta moda els praus pli grass, ch'ei in fein grob, che secca vess e tegn sut bia auter. Per seccantar quei fein gries, fa ins si chischnes e metta quel sin lezs e lai lu seccar plaunsiu. Sin quels selavaga il fein nuotzun.

In bien recav de fein, ei sco sura gia menzionau il fein de pastg. Il far quel crod'en il davos d'Uost, εμπrem September. Ils cuolms sils quals quei fein vegn fatgs, vegnan numnai madès. Quels vegnan laschai vi dalla vischnaunca per entgins onns, il pli per 5 onns. Ina Domengia suenter Messa vegnan quels inghentai sin caduvri. Quel che porsch'il pli survegn in tal. Il fein vegn fatgs si en meidias, sin crests e sut grepp'en nua che ellas ein schurmigiadas da lavinias, e porschan giud ils aults in interessant maletg al viandont passont tras en vall.

Il November ne December, curch'ei ha dau ina pulita neiv clom'il possessur della meidia ensemen enzaconts umens per ir cun el sil cuolm e laschar giu il fein de pastg. In grond diember tarscheuls vegn rimnaus ensemen e portaus sil plaz della meidia. In um pren il cunti de fein, va sin la meidia e taglia quella en quaders, de in meter e miez entochen 5 meters lunghezia ed in metter altezia il toc. Quels quaders vegnan ligiai en tarscheuls. Ei tut il fein ligiaus en, vegn el laschias giu. Quei ei, ch'ins lai ir ils faschs giu en la bassa tras tretschas ne ch'in um pren in u dus faschs ensemen e meina giudo quels. Aschia vegn quel procuraus giu en la bassa dasper la via e leu mess siu schliusas e manaus a casa. In fortificont bien pavel pils tiers.

In auter product della tiara ei il graun. Plantau vegn ei segal, dumiec, pestal e mistira. Il megler gartegia il dumiec.

La vall Medel producescha buc graun avunda per siu diever, aschia ch'ei sto aunc vegnir cumprau bia frina. Ord il dumieci vegn ei era fatg giuta. Il dumieci vegn pisaus sut pellas entochen che la caultscha dil graun ei naven. Quella giutta ei pli gustusa e nutritiva che la cumprada. Paun de frina dumieci ei smulus mo fetg gustus.

In auter product ei il glin. Pli bauld vegnev'ei semnau bia sco glin, mo uss ei la cultivaziun de quel sminuida. Il motiv ei bein quel, che la cultivaziun ed il luvrar el tier teila dat bia bregia e lavur. Oz il di ei ins plitost endislaus de fugir stentas e bregias e mo haver commodeivel e nonstentus. Sin cara meins ferma e solida rauba vegn ei mirau nuot, ed ins retila mangolas ed autras teilas dellas stizuns.

Il glin sto vegnir zerclaus duas gadas. Eis el mellens ed entscheiva enqual borla a sedarver, sche vegn el tratgs ora. In reffel vegn tschentaus a miez il frust. Enzacontas femnas tilan or'il glin e mettan quel en brauncas in sin lauter. Duas autras femnas sesan giu sin in baun il reffel enamiez il maun ed ellas, ina dad in maun e l'otra da lauter. Quellas tillan las brauncas atras il reffel e schubregian quel dallas borlas. Ei il glin sborlaus, sche vegn el ligiaus en monas cun ligioms de tortas. Ligias las monas, vegnan quellas portadas tier il puoz e messas en quel ed encrappadas giu, sinaquei ch'ellas stettian a fons l'aua. Il glin sto star presapauc quatter iamnas en puoz per puzzar endretg. Ei quei termin vergaus ed il glin loms, vegn el tratschs ora e stimnaus. Ins rasa quel sil prau en stremas. Cheu sto el star entochen ch'el ei sblihius. Lu vegn el prius si e turnaus a ligiar en monas e sachentaus. Ei quei daventau vegn el portaus en fallun e fullaus. Al possessur dil fallun sto vegnir dau sco paga 4 brauncas din mais ch'ei 50 brauncas. Ussa entscheiva ina nova lavur per las femnas. In di seclom'ei: „Oz ha la Maria spatlunzas.“ Sin in plaz avon nuegl, ne en bargia ne talina ein las spatlunzas semessas en parada. Mintgina cun siu pei de glin avon ella, sesan ellas giu sin lur sutgas, en maun dretg la spada, il seniester ligiaus si cun in fazolet tegn la braunca e la frida croda. Quei che croda giu dal glin tras il spatlar vegn numnau schuengia. Il glin sto vegnir spatlaus duas gadas, ina ga da gries e l'otra ga da schuber. Sisu vegn igl glin tschercaus e fatgs si tier pups glin. Pli baul stueva la

mumma de casa dar da S. Martin agl augsegner ins ne dus pups glin mond quel casa per casa per trer si la dieschma. Era vegnevan dau da glez temps ina ne duas curtaunas graun.

Arrivan las liungas seras d'unviern, sche vegnan ils pups glin pri neunavon. La mumma e las feglias prendan la rucca e zuglan si'vid quella ils pups glin e ligian si quels cun ina frisela. Cheu vegn la rucca cun vid ella pendiu in guoter cun en aua tschentada dasper la roda. Sesend giu fa la diligenta dunna saltar la roda mezdis e mesas notgs ora filond si plirs speuls dil pli bi e fin fil-glin. Ei il spiel emplenius da fil, sche vegn quel aspauis giu tier maseinas. Las maseinas ston vegnir cotgas. Uss'in di vegn la preit d'urdir prida neunavon. Avon sto il fil dellas maseinas vegnir pliaus sin speuls d'urdir. Quei daventa ch'ins metta il spiel en la roda, la maseina sin la platguira e fil' il della maseina sil spiel. Uss tschent'ins a mesa stiva il chischné consistents ord duas rietschas cun 10 lontschas, fa en tut pia 20 speuls, vegnend mess en mintga lontscha 2 speuls in da mintga vart dil post-miez. Il fil vegn mess atras ina spada de 20 ruosnas. Sin la preit ei fermau in lenn cun 3 clavellas, vid las qualas ils fils vegnend ord la sprada vegnan fermai; quei numn'ins far la tscharna. Uss vegn la preit manada entuorn tonta bratscha sco ins vul metter vid la teila. Urdida la teila vegn ella tratga giu fagend ina cadeina. Sin in di commodeivel vegn il talè fatgs en stiva. Ins pren la cadeina de fil e til'atras il rasti vi sil zughel. In sesa giun plaun e tegn la cadeina de fil, in auter tegn il rasti e dus tilan si il fil zughel. Fatg quei sto il fil vegnir ligiaus e mess atras il pètgen e nua ils stuambols entuorn in fest cun sughets, ils quals vegnan rentai vid il lenn, che pren si la teila. Preparau quei, vegn ina part dil fil pliaus sin speuls pigns, ils quals vegnan mess en la scheffla, la quala la dunna lai saltar vi e neu tras ils fils urdi e formeschan aschia la teila. Fatga ne tessida la teila vegn ella prida giud tale e messa sin la neiv ne sil pastg per schar blihir entochen ch'ella formescha il bi lenziel alv.

Las borlas dil glin vegnan rasadas era sin blahs e sachtenadas. Ein ellas sachtenadas, sche vegnan ellas pitgadas, sisu dargiadas atras in dratg e lu vanadas cul von per far liber il sem glin della paglia. Sisu vegn il sem mess en sacs e sachtenaus sin pegna.

In di vegn il sem-glin portaus el fallun e mess sut las pellas en. Cheu vegn el pisaus tier frina. Quella vegn mess'el truoc cun empau aua tievia e fatg ina pasta. Fatga la pasta vegn quella barsada, mess'en ina blaha e portada el torchel, il qual vegn manaus entuorn e strocla era igl ieli en brocs, che vegnan portai a casa. La restonza el torchel vegn numnada paun d'ieli. Sin in tons pauns-ieli ha quel dellas pellas in paun ed igl ieli da quel. Igl ieli de sem-glin vegn duvraus de cuschinar, ed ei fetg gustus, era vegn el duvraus sco medeschina e mademnamein per metter en las colurs. Il paun-ieli vegn duvraus per engarschar pors e far baduir als vadials ein quels zavrai ina gada.

Coniv vegn buca plantaus aschi bia e vegn duvraus plitost per far blahs, ferton ch'il glin vegn fatg camischas e blatlinis. Il scurdem dil glin, la stupa vegn mademnamein duvrada per far blahs e bissacas, era vegn ei fatg ordlunder tschops e blusas d'umens e buobs sco era caultschas de buobs e scusals de femnas. Uss ei quei il pli ord moda, memia grob e mitgert per il present bi temps. Tempi passati!

In auter product de Medel de grond'impurtonza ein ils truffels. Per bia familias ei quel la spisa principala. Ils truffels vegnan duvrai aschi bein per cuschinar sco er' ils manedels per engarschar ils pors.

Legums d'orts vegn ei buca plantau bia, empau salata revas ed urteis alvs. Il Medelin tegn buca bia sin rauba d'orts, manigiond quei seigi pauc nutritiv. El emblida denter vi con saun ils legums ein. Il pli bia vegn ei plantau els orts urteis, las ragischs dils quals sco era l'entira plonta vegnan duvrai per engarschar ils pors.

In renomau product della vall Medel ei il caschiel, surtut il caschiel caura.

Mo er'igl alv mèl d'aviuls ei buc de sprezar. Quel stat a risguard colur e qualitat a pèr a quel de Tujetsch. Igl ei mo don ch'ins tegn aschi pauc sin l'agricultura. Fuss ina reha fontauna de daners.

